

تجارب الامم

ابوعلی مشکویه رازی

(۲۲۰-۲۲۱)

جلد ۵

ترجمه علینقی منزوی

تجارب الامم

ابوعلی مشکویه رازی

(۲۲۰-۲۲۱)

جلد ۶

ترجمه علینقی منزوی

نگاهی به کتاب

تجارب الامم

تالیف ابوعلی مشکویه (م ۴۲۰ ه. ق)

به مناسبت انتشار ترجمه جدید آن

دکتر سیدحسین موسوی

عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز

اشاره: کتاب پرآوازه و ارزشمند تجارب الامم مسکویه اخیراً به همت دکتر علینقی منزوی، صاحب ترجمه جدیدی شده است. پیش از این، ترجمه جلد اول کتاب به وسیله دکتر ابوالقاسم امامی صورت گرفته بود و اکنون دکتر علینقی منزوی شروع به ترجمه کتاب تجارب الامم و انتشار آن از قسمت پایانی، یعنی با ارزش ترین قسمت آن نموده است. دکتر منزوی در مقدمه این ترجمه که شماره مجلدات ۵ و ۶ را دارد به بحث و بررسی علمی و نسخه شناسی از اثر ابن مسکویه پرداخته است. مشخصات چاپ جدید تجارب الامم به قرار زیر است:

مشکویه رازی، تجارب الامم، ترجمه علینقی منزوی، انتشارات توس، تهران، ۱۳۷۶، جلد ۵ و ۶.

این مقاله به مناسبت انتشار ترجمه جدید تجارب الامم تقدیم خوانندگان محترم می گردد.

ابوعبدالله احمد بن محمد بن یعقوب، منشی و متصدی دیوان مالی دوره آل بویه، نویسنده زبردست زبان عربی در رشته های گوناگون تاریخ، علم کلام، فلسفه و پزشکی است.^۱ درباره تحصیلات ابوعلی مسکویه و استادان وی همین اندازه می دانیم که او تاریخ طبری را نزد ابواحمد علی بن

کامل قاضی (۳۰۵ ه) از شاگردان طبری خوانده و در باب حدیث نیز از او بهره فراوانی برده و علوم اوایل^۲ را نزد حسن بن سوار معروف به ابن الخمار (م ۴۲۰ ه) خوانده است.^۳

از تاریخ تولد وی اطلاع دقیقی نداریم، محمدباقر خواتساری در کتاب روضات الجنات می نویسد: «ابوعلی در ری به دنیا آمد^۴ و در سال ۴۲۱ (ه. ق) در اصفهان درگذشت و در تخت پولاد مدفون شد.^۵ وی با ابن سینا (م ۴۲۸ ه) معاصر بوده و چند بار با هم بحث کرده اند. از منتقدان وی جز ابن سینا، یکی نیز ابوحنبلان توحیدی بوده است که او را فقیری در میان توانگران و گنگی در میان زبان آوران، و از دانش بی بهره شمرده است.»^۶

چنانکه یاقوت در کتاب ارشاد الاریب می نویسد: «ابوعلی زردشتی بود که به دین اسلام گروید. احتمال دارد که یکی از نیاکان وی که «مسکویه» نام داشته از آئین قدیم ایران به اسلام گرویده باشد.^۷ وی پیرو مذهب شیعه بوده و در کتابهایش بویژه در تهذیب الاخلاق و جلوبان خرد، سخنان بسیاری از امام علی (ع) و امامان شیعه نقل کرده است.»^۸ شهرت مسکویه به عنوان یک نویسنده برجسته اسلامی،

اول به مناسبت تاریخ نویسی و سپس به سبب نوشته های او در فلسفه و اخلاق است. ابوعلی حدود ۳۱ کتاب به رشته تحریر درآورده که تجارب الامم یکی از آنها است. هدف وی در نوشتن این کتاب، نشان دادن عواقب عملی بوده که عبرت های تاریخ و تجربه به آدمی می آموزد.^۹ وی در نقل تاریخ چون دیگران تنها حوادث جنگ و سیاست را نیاورده است بلکه از وضع اجتماعی و اقتصادی مردم نیز نکته های تازه دارد و گاهی در راه نگارش تاریخ گامی برداشته که در روزگار وی هیچکس به فکر آن نبود. مسکویه تاریخ را از سیاست پردازی خشک به گفتگوی حال مردمان و وضع اجتماعی و تمدن برده است.^{۱۰} بنابراین به ندرت مطالب بی اهمیت را مورد توجه قرار داده و در درک و دریافت آنچه جوهره تاریخی دارد فرست خود را به نمایش گذارده و رویدادهای مهم را اندیشمندانه و منسجم ارائه کرده است.^{۱۱} کتاب تجارب الامم را از نظر زمان تاریخی به دو بخش می توان تقسیم کرد:

بخش اول: شامل تاریخ پیش از اسلام ایران است که برحسب زمان، سلسله های پیشدادیان، کیانیان، اشکانیان و ساسانیان را مورد بررسی قرار می دهد.^{۱۲} تاریخ دوره ساسانی از زمان روی کار آمدن اردشیر بابکان تا یزدگرد سوم مورد بحث قرار گرفته است. در این دوره به مسایل مهم و برجسته اتفاقات اشاره دارد. از جمله به نهضت مانی، مزدک، قیام بهرام چوبین، فرار خسرو پرویز به روم و مسأله ذی قار می پردازد. وی علت اصلی کشته شدن نعمان پادشاه دست نشانده حیره را سرپیچی او از فرستادن دختران عرب جهت تزویج با درباریان ذکر کرده و از دیگر علل این واقعه سخنی بیان نمی کند. ابوعلی در بخش پیش از اسلام کتابش موضوعات بی نظیر و بالارزشی آورده که در آثار مورخانی چون طبری، ابن اثیر، ابن خلدون و دیگران دیده نمی شود. برای نمونه از اندرز اردشیر یاد می کند که بعد از اوستا قدیمترین سندی است که در شکل کتاب برای ما باقی مانده است یا به نوشته انوشیروان و سخنان او که سرشار از اطلاعات روشن و مهم تاریخی است و غیره... اشاره دارد.^{۱۳}

بخش دوم: روزگار صدر اسلام و خلفای راشدین تا سال ۴۶۹ (ه. ق) را دربر دارد. با این که ابوعلی مسکویه تا سال ۴۲۱ (ه. ق) زندگی می کرده است نوشته های او از سال ۳۶۹ تا ۴۲۱ از او در دست نیست. تجارب الامم در حقیقت اثر معاصر ارزنده ای درباره واگذاری اراضی، سیاست مالی و گسترش نظام اقطاع داری یعنی واگذاری اراضی به اشخاص در عراق و مغرب ایران به شمار می رود.^{۱۴} نسخه های خطی تجارب الامم:

۱- نسخه خطی ایاصوفیا: این نسخه خطی از لحاظ کمیت کامل است و به خط محمد بن علی بن محمد ابوطاهر بلخی است که «کانیانی» خاورشناس، بخشهای اول، پنجم و ششم آن را از سوی بنیاد گیب به طور عکسی منتشر کرد.

۲- نسخه کامل ملک: نسخه ای است که از لحاظ کمیت کامل در یک رحلی بزرگ در ۱۰۱۴ صفحه به نام کتاب آن محمود طباطبائی اردستانی است. تاریخ استنساخ آن ۱۲۹۴ هجری است که تکیه بر این نسخه به تنهایی قابل اعتماد نیست.

۳- نسخه ناقص ملک: ۴۶۲ صفحه با قطع وزیری، کتاب آن محمد بن داود حسینی است که تاریخ استنساخ آن سال ۱۳۰۷ هجری است.

۴- نسخه ناقص آستان قدس: در ۵۱۴ صفحه که تاریخ

**ابوعبدالله احمد بن محمد بن یعقوب مشهور به ابوعلی مسکویه،
منشی و متصدی دیوان مالی دوره آل بویه، نویسنده زبردست زبان عربی
در رشته‌های گوناگون تاریخ، علم کلام، فلسفه و پزشکی است**

**شهرت مسکویه به عنوان یک نویسنده برجسته اسلامی، اول
به مناسبت تاریخ‌نویسی و سپس به سبب نوشته‌های او
در فلسفه و اخلاق است**

**مسکویه تاریخ را از سیاست‌پردازی خشک به گفتگوی حال مردمان و
وضع اجتماعی و تمدن برده است**

**تجارب‌الامم در حقیقت اثر ارزنده‌ای درباره واگذاری اراضی،
سیاست مالی و گسترش نظام اقطاع‌داری یعنی واگذاری اراضی به
اشخاص در عراق و مغرب ایران به شمار می‌رود**

**به ندرت اتفاق می‌افتد که مسکویه به گزارش‌های بی‌ارزش تاریخی
ارج نهد، آنچه را که دارای ارزش تاریخی است به خوبی می‌شناسد و
روایات تاریخی را با عقل سنجیده و بدین طریق پیوندی که
میان حوادث وجود داشته را به خواننده تاریخ و یا پیشگام
در فلسفه تاریخ نشان می‌دهد**

**چون مسکویه چند قرن پیش از رشیدالدین فضل‌الله و ابن‌خلدون
می‌زیسته است، بنابراین بایستی وی را به عنوان مبتکر
طریقه علمی تاریخ دانست که دیگران از او پیروی کرده‌اند**

بیامبران را بنان دلیل که برای مردم روزگارش قابل تکرار و تجربه نبود در کتابش نیابده است. البته او کتابی جداگانه در صفات بیامبران نوشته و آن را احوال الحکما و صفات الانبیاء السالفین نام نهاده است. وی درک نموده بود که گزارش‌های تاریخ سرشار از قصه‌های بی‌پایه و آمیخته به افسانه‌ها است. به همین دلیل همه آن گزارش‌ها را در بوته نقد می‌گذارد و آن چه را که ارزشمند است از آن بیرون می‌کشد و آن چه را که تهی از ارزش تاریخی است کنار می‌گذارد.

موضوع دیگری که در کار مسکویه چشمگیر است این که وی تاریخ خود را در کمال بی‌طرفی نوشته است. با وجود این که در خدمت امیران آل بویه می‌زیسته و از نزدیکان ایشان بوده است، انتظار می‌رفت که در نوشته‌هایش آنان را ستایش نماید ولی نه تنها از آنان طرفداری نکرده بلکه خوب و بد خوبی و کردارشان را نیز بازگو کرده است. مسکویه دارای اشکالاتی نیز می‌باشد که از جمله می‌توان به دو مورد زیر اشاره کرد:

۱. در بعضی جاها، درباره واقعه یا پیش‌آمدی دو خبر مختلف به موازات یکدیگر ذکر می‌کند بدون این که بین آنها تفاوتی بگذارد. مثلاً در مورد روی کار آمدن آل بویه در جلد اول کتابش در صفحات ۲۷۷ تا ۲۸۴ و ۲۹۵ تا ۳۰۵.^{۱۱}
۲. در بخش مربوط به تاریخ ایران باستان، همان روش و بینش پیشینیان را پی می‌گیرد و بدون تفکیک سلسله‌های تاریخی از یکدیگر همان تاریخ افسانه‌ای و اساطیری را بیان می‌کند. در حالی که معتقد است در تاریخ از آوردن رویدادهای افسانه‌ای باید خودداری کرد. وی نوشته‌های مورخان پیش از خویش را مستند دانسته و این دیدگاه از مورخی چون او بعید به نظر می‌رسد.

پانویس‌ها و منابع:

۱. دانشنامه ایران و اسلام، ابن‌فقیه - ابن‌میمون، شماره ۶.
۲. علوم اوایل یا علم اوایل، در اصطلاح اسلامی به علوم دخیله‌ی که از یونانیان و رومیان و اسکندرانیان به حوزه علمی اسلامی وارد شد اطلاق می‌گردد (به نقل از: حلبی، تاریخ تمدن اسلام، ص ۱۳۴).
۳. حلبی، علی‌اصغر، تاریخ تمدن اسلام، انتشارات اساطیر، ۱۳۶۵، ص ۱۳۰.
۴. خوانساری، میرزا محمد باقر، روضات الجنات فی احوال العلماء والسادات، مطبعه حیدریه، طهران، ۱۳۹۰ (ق)، ۵۷۵/۱.
۵. تاریخ‌المعارف، مصاحبه ۳۰۴/۱.
۶. حلبی، پیشین، ص ۱۳۰، ۱۳۱.
۷. ابوعلی مسکویه، تجارب‌الامم، ترجمه ابوالقاسم امامی، انتشارات سروش، ۱۳۶۹، ص ۴۶.
۸. حلبی، پیشین، ص ۱۳۲.
۹. ابوعلی مسکویه، پیشین، ص ۴۶.
۱۰. حسن ابراهیم‌حسن، تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه پاینده، انتشارات جاویدان، ۱۳۵۷، ص ۷۰۳.
۱۱. روزنتال، تاریخ‌نگاری در اسلام، ترجمه اسناله آزاد آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵، ص ۱۶۴.
۱۲. ابوعلی مسکویه، پیشین، ص ۴۶.
۱۳. همان، ص ۳۶.
۱۴. دانشنامه ایران و اسلام، ابن‌فقیه - ابن‌میمون، شماره ۶.
۱۵. جهت اطلاع بیشتر به کتاب تجارب‌الامم، ترجمه امامی، صفحات ۴۲، ۴۳ رجوع شود.
۱۶. همان، صص ۳۴ تا ۳۶.
۱۷. برای اطلاع بیشتر به دانشنامه ایران و اسلام، شماره ۶ مراجعه شود.
۱۸. ابوعلی مسکویه، پیشین، ص ۳۳.
۱۹. همان، صص ۳۱، ۳۳.

دارای یکصد بار شتر کتاب بوده که بدون شک وی از این گنجینه‌ها و کتابخانه‌ها سود فراوان برده و مایه‌های تاریخی که منحصر در کتاب او دیده می‌شود، چه پیش از اسلام و چه بعد از اسلام از همین منابع گرفته است.^{۱۶} از جمله منبع عمده دیگری که این مسکویه از آن استفاده کرده است کتاب مفقود شده ثابت‌بن سنان از خاندان معروف صابئین حران است. وی از گزارش‌های گواهان عینی مانند مهلبی و ابن‌عمید و دبیران دیگر آل بویه نیز بهره جسته است.^{۱۷}

شیوه تاریخ‌نگاری ابوعلی مسکویه:

به ندرت اتفاق می‌افتد که مسکویه به گزارش‌های بی‌ارزش تاریخ، ارج نهد. آنچه را که دارای ارزش تاریخی است به خوبی می‌شناسد و روایات تاریخی را با عقل سنجیده و بدین طریق پیوندی که میان حوادث وجود داشته را به خواننده تاریخ و یا پیشگام در فلسفه تاریخ نشان می‌دهد.^{۱۸} چون مسکویه چند قرن پیش از رشیدالدین فضل‌الله و ابن‌خلدون می‌زیسته است بنابراین بایستی وی را به عنوان مبتکر طریقه علمی تاریخ دانست که دیگران از او پیروی کرده‌اند. مسکویه به گزارش‌های پیش از طوفان از آن جهت که فاقد ارزش تاریخی هستند، اعتمادی ندارد و معجزات

کتابت آن سال ۱۲۷ هجری است.
۵. نسخه پاریس: نسخه‌ای است ناقص که شامل حوادث سالهای ۳۱۵-۳۲۹ هجری است.
۶. نسخه بادلیان: این نسخه نیز ناقص است و تنها حوادث سالهای ۲۴۰-۲۶۵ هجری را دربر می‌گیرد.
۷. نسخه آمستردام: شامل حوادث سالهای ۱۹۶ تا ۲۱۵ هجری است.
۸. نسخه اسکوریان: نسخه‌ای است ناقص، مشتمل بر حوادث سالهای ۳۶-۶۷ هجری.^{۱۵}
منابع مورد استفاده ابوعلی مسکویه:

۱. تاریخ طبری: مسکویه بیش از هر کس و هر منبع به طبری توجه داشته و بیشتر مطالب کتابش را از او گرفته است. زیرا مسکویه تاریخ کهن را پس از حذف آن چه به کارش نمی‌آمده و با افزودن متون پر ارزش و اضافاتی که از منابع دیگر آورده از روزگار هوشنگ یا چنان که خود می‌گوید از دوران پیش از طوفان تا سال ۲۹۵ هجری پاپای طبری اما به شیوه خودش پیش می‌آید.
۲. گنجینه‌ها و کتابخانه‌های آل بویه: ابوعلی مسکویه سرپرست کتابخانه‌های وزیران و امیران آل بویه، ابن‌المعید ابوالفتح و عضالدوله دیلمی بوده است. کتابخانه ابن‌المعید